

ОСОБИСТІСНИЙ ДОСВІД: ФЕНОМЕН “ВІДПОЧАТКОВОГО ЗАПІЗНЕННЯ”

І. В. Лебединська

У статті аналізується феномен “відпочаткового запізнення” особистісного досвіду. Поняття “відпочаткове запізнення” особистісного досвіду, за версією автора, дає змогу зафіксувати розрив між досвідом, що переживається, і артикульованим досвідом. Пропонується топос розриву інтерпретувати як один із можливих шляхів смислоутворення, що провокує пошук іншого нарративу, іншої історії, інших інтерпретативних стратегій.

Ключові слова: “відпочаткове запізнення”, особистісний досвід, подія, топос розриву, шляхи смислоутворення.

В статье анализируется феномен “изначального опоздания” личностного опыта. Понятие “изначальное опоздание” личностного опыта, по версии автора, позволяет зафиксировать разрыв между опытом переживаемым и опытом артикулируемым. Предлагается топос разрыва интерпретировать как один из возможных путей смыслообразования, провоцирующий поиск иного нарратива, иной истории, иных интерпретативных стратегий.

Ключевые слова: “изначальное опоздание”, личностный опыт, событие, топос разрыва, пути смыслообразования.

The article discovers the phenomenon of “primary delaying” the personal experience. This notion, according to the author, allows to reveal the gap between the experience lived through and the articulated experience. It is suggested that the gap topos should be interpreted as one of possible ways of sense creating.

Key words: “primary delay”, personal experiences, events, gap topos, sense creating.

Проблема. Розуміння та інтерпретація досвіду людини, як відомо, полягають у смислопродукуванні. Набути цю здатність можна тільки в певній культурній, суспільній та життєвій ситуації, яка не тільки передує, а й уможливує набуття досвіду розуміння та інтерпретації. Це принаймні означає, що умови, які роблять можливими розуміння та інтерпретацію досвіду, від самого початку включаються в цю людську здатність і виявляються опредметненими не тільки як результат процесу розуміння та інтерпретації, а і як стани суб’єкта, його інтерпретативні стратегії. Носіями досвіду розуміння є різного роду суспільні і культурні практики.

Мета статті полягає в презентації окремих сучасних тенденцій інтерпретації особистісного досвіду.

Феноменологічна традиція головну проблему побачила свого часу в тому, щоб “саме чистий і, так би мовити, ще німий досвід привести до чистого вираження його власного смислу” [2, с. 61].

Чому постає ця проблема? Одну з можливих відповідей на це запитання можемо відшукати у феноменології сприймання М. Мерло-Понті. Учений пише про те, що досвід реальних речей неможливо пояснити тим, що вони діють на розум: для речей єдиним способом подіяти на розум є репрезентація йому смислу, проявлення перед ним, конституювання в артикуляціях: “Відкритість мені вимірюється тим, що я можу про це сказати” [там само, с. 73]. Тобто між досвідом пережитим і досвідом вираженим існує, говорячи словами Ж. Деріда, “відпочаткове запізнення”. Досвід виражений завжди вторинний, він є дискурсом про досвід: “...до-предикативне ніколи не може бути відновленим таким, яким воно існувало у своїй німій чистоті до того, як було експлікованим... Якщо “вираз”, за допомогою якого про цей досвід ішлося в дискурсі, є вираженням смислу цього досвіду, тоді він є вираженням цього самого досвіду. Дискурс примушує бути вираженим лише те, що як імпліцитно німе вже утримувалося всередині” [там само, с. 63].

Як вважає французький дослідник В. Декомб, поняття “відпочаткове запізнення” досвіду є парадоксальним, проте й необхідним: “...початок треба розуміти як репетицію прем’єри в театральному сенсі цих слів: публічне відтворення першої вистави... Таким чином первісним є якраз ні-початок... На початку – вистава, а отже, не існує навіть репрезентації, оскільки презентація ніколи не мала місця. Оригінал вже є копією” [там само, с. 140].

Одну з можливих версій інтерпретації феномена “відпочаткового запізнення” досвіду дає і М. Мамардашвілі. Дослідник пояснює його надлишковістю нашого духовного життя, зумовленою безкінечністю його інтерпретацій. Поняття і смисли, якими пронизане ментальне життя людини, начебто і мають розмірність індивідуальної свідомості, проте є надлишковими щодо індивідуального досвіду: “У цій розмірності ми запізнюємося щодо самих себе... Приміром, є такий термін “добрість”. Ви не можете слову або уявленню “добрість” надати сенсу в рамках умов і меж нашого життя. Тому що якщо ви мусите добрість визначити тільки в межах умов свого життя, то вона не має сенсу. Це безумовний факт... Пруст говорить, що в межах нашого життя немає ніяких підстав навіть для того, щоб бути просто ввічливим. Якщо все вичерпане в межах життя, то немає ніякого сенсу

безкінечно повторювати й домагатися досконалості...” – розмірковує М. Мамардашвілі [5, с. 58].

Надлишковість ступенів свободи, як відомо, є неодмінною умовою людської дії, вчинку, будь-якого ментального акту і навіть однозначності сприйняття. На що, наприклад, звертають увагу історики мистецтва, коли пов’язують сплески творчої фантазії з надлишковістю колективних переживань.

Незбіг людини із самою собою, за висловом М. Бахтіна, у досвіді самоосмислення, непрозорість, фрагментарність і мозаїчність її/його культурного досвіду породжують проблему інтерпретації і розуміння, яка стає предметом дослідження цілої низки неklasичних і постнеklasичних методологій.

Чим цікавий феномен “відпочаткового запізнення” з погляду інтерпретації та розуміння особистісного досвіду?

Розрив між досвідом, що переживається, і досвідом, який артикулюється, дістав у гуманітарному дискурсі визначення – “інстанції” у З. Фрейда, “тріщини” – у Ж.-П. Сартра, “складки” або “нервюри” – у Ж. Дельоза, “розлому” – у С. Жижека, “пролому” – у Ж. Женетт.

Тут, у цій “щілині”, виникають “перетворені форми свідомості, створюються ментальні квазіпредмети, здатні надбудовуватися один над одним, нарощувати значення, ставати автономними утвореннями свідомості, які являють собою кінцеву точку відліку, а насправді є вираженням чогось-іншого”, – пише М. Мамардашвілі [4, с. 44].

Стомлений європейський метафізичний розум саме в цьому часі/просторі розмістив топос свободи, випадковості та подієвості як особливих модусів існування психічного. На роль випадкового у житті людини звертав увагу Мерло-Понті. У “Феноменології сприйняття” він висловив думку про те, що в плоті випадкового начебто існує певна структура, щось на кшталт сценарію, який не тільки не перешкоджає багатству інтерпретацій, а, навпаки, складає їхні глибинні засади, перетворюючи подію в тривалу тему історичного життя.

Р. Рорті звертає увагу на роль випадкового як каталізатора в драматизації людського життя: “Усе, починаючи зі звуку слова, кольору листя і закінчуючи відчуттям шматочка шкіри, може, як показав нам З. Фрейд, сприяти драматизації і кристалізації почуття самоідентичності людської істоти. Тому що будь-яка річ такого роду в індивідуальному житті може відігравати роль, яка, на думку філософів, могла б або принаймні мала б бути зіграною лише речами універсальними та загальними. Вона може уособлювати сліпий відбиток, який ми бачимо на всьому, що робимо. Будь-яка констеляція подібних речей, що здається довільною, може задавати тональність життя. Будь-яка така констеляція може сформувану безумовну

заповідь, служінню якій може бути присвячено життя; ця заповідь не буде менш безумовною від того, що вона може бути зрозумілою щонайбільше тільки одній людині” [8, р. 37].

Усвідомлення ролі довільного, ролі випадку в науці, які інтерпретуються як вияв свободи, “чуттєво-зрозумілий і м’яко-пестливий анархізм буття”, “як бажана радість хаосу, безпринципно-анархічна стихійність” (О. Лосєв), підштовхнуло дослідників спрямувати свої зусилля на аналіз феноменів розриву, меж, порогів, які М. Фуко називає найрадикальнішими тактами історії.

Подіями, що розривають звичний плин речей, руйнують сталий життєвий порядок, вважають, як відомо, граничні стани, які переживає людина: народження, смерть, материнство, ерос, сон, сп’яніння. “До них належать також такі феномени розриву, як революція, відокремлення частини держави або конверсія, коли життєві форми стикаються одна з одною або відокремлюються одна від одної без того, щоб всеосяжний порядок регулював цей перехід”, – вважає Б. Вальденфельс [1, с. 29]. С. Жижек називає радикальним розривом ланцюга причинності “ризик свободи”. Текстовий аналіз маркує розриви порожнечою, неповнотою, прогалинами, які дістали визначення семантичних лакун. Це так званий подієвий ряд творчого процесу. До нього належать апокрифічна культура, сміхові і карнавальні традиції, у структурах яких записано “бентежність і неспокій”; так зване маргінальне мистецтво – плани, щоденники, нотатки, чернетки, тобто все те, що утворює периферію творчого процесу, його подієвий ряд.

Розрив, межу, поріг можна інтерпретувати і як опір матеріалу, що аналізується, як незбіг інтерпретативних стратегій дослідника і власної “логіки” матеріалу. Психоаналітична традиція, приміром, опір інтерпретує як протидію перетворенню несвідомих процесів у свідомі, як опір інтерпретаціям аналітика, як утаємниченість і захист. У психотерапевтичному дискурсі такими показниками (транскриптами) можуть бути мовчання, помилка на письмі чи на слові, паузи, зняковіння, за якими, як вважають, приховується інша, суто індивідуальна (частіше за все конфліктна), психічна реальність.

Східні художня практика та естетика, які традиційно орієнтувалися на цілісність сприймання та відображення, уже дуже давно усвідомили семантичну значущість у віршах – паузи, у живопису – плями, у сценічному мистецтві – жесту. “Порожняво-біле” (кун бай) у чанській школі поезії та живопису важить більше, ніж саме зображення. У східному театрі кожний жест актора несе величезне навантаження, має своє точне виконання і власне значення, а отже,

трансляється, ідентифікується і сприймається, додатково підтримуючи специфічні риси східної культури, культури “натяку”.

Фактично це виявлення місця зіткнення різних позицій, місце розрізнення, розбіжності, інакшості. Це те місце, з якого можна починати пошук – діалог. Місця розривів генерують проблему, лаштують переходи, створюють парадоксальні ситуації, які потребують, приміром, деконструкції наративу. Опір матеріалу, парадокс не є проблемою буття – це проблема інтерпретатора, його/її мови, дискурсивних можливостей, бачення проблеми. Коли загинув американський космічний корабель *Discavery*, головним експертом із з’ясування причин його загибелі було призначено всесвітньовідомого фізика Р. Фейнмана. Висновок, зроблений ученим, приголомшив: до загибелі корабля призвели комунікативні розриви між численними технічними службами, що обслуговували його роботу.

Очевидно, що розриви, межі, пороги не становили б такого наукового інтересу, якби вони не ініціювали виникнення чогось іншого, якоїсь іншої реальності, не запускали в дію якісь дуже важливі для подальшого плину подій механізми. Дестабілізація дискурсу, розриви, вважають сучасні дослідники, мають бути предметом особливої уваги. На думку В. Вельша, Р. Барта, особливо на цьому наполягають фахівці з кризового менеджменту, прихильники ідей синергетики, адже такі ситуації провокують запуск механізмів смислоутворення і відкривають шляхи до інтерпретації автентичності явища, події, історії – *story*.

Інтерпретуючи життєвий досвід людини як процес смислопродукування, ми закономірно намагаємося зрозуміти природу смислу. Як іронічно зауважують окремі дослідники, категорії “цінність” і “смісл”, безумовно, певним чином стосуються до психіки, проте їх важко віднести до власне психічних феноменів. Вони не локалізуються ні на полюсі об’єкта, ні на полюсі суб’єкта. Сучасні психологічні дослідження схильні спершу звертати увагу на їхній трансгресивний характер, тобто межовий спосіб існування – на межі психіки і культури (В. Клочко). Рефлексивні процедури, спроби раціоналізації лише поширюють сферу абсурду і спричиняють шок від неможливості збагнути, приміром, вчинок самопожертви. Єдиним його смислом, головним особистісним ресурсом здійснення виявляється його психологічний смисл, тотожність якого “гарантується тільки безперервністю певних означуваних (поняття “Бог”, “світ”...) у порядку мови, оскільки згортає значення, які мають ще самі згорнутися в порядки мови... Ось чому остання можливість, напевно, полягає в тому, щоб ототожнити смисл із сигніфікацією” [3, с. 36–37].

Адже значення – це вимовлені, пророблені, інтоновані (Н. Автономова) структури, що фундуєть символічні структури свідомості і підтримують її історичну тривалість, спадковість або те, що П. Рікер називає відстежуваністю (англ. – followability). Проте в цьому якраз і полягав парадокс Л. Керола, зауважує Ж. Дельоз: значення ніколи не відіграє ролі останньої засади, оскільки саме неминуче залежить від денотації.

Ідея ця не нова. Згадаймо М. Бахтіна: “У людини немає внутрішньої суверенної території, вона вся і завжди на межі, дивлячись у себе, вона дивиться в очі іншому або очима іншого”. Згадаймо і Л. Виготського, який розглядав становлення психічних процесів як перехід до нового принципу їх породження. У традиції культурно-історичної психології Б. Ельконін назвав цей феномен об’єктом психології розвитку, або “особливою реальністю переходу”. (У деяких сучасних дослідників (Є. Климов) термін “розвиток” викликає заперечення. Він асоціюється із завищеною оцінкою спонтанності, або навпаки – при спробі врахувати цей відтінок і замінити його поняттям “формування”, посилюється момент нав’язування владних стратегій. Тому більш прийнятним видається використання поняття “становлення”. Цей термін пов’язаний із філософською традицією – і перш за все з гегелівською, знімає всі інші визначення – “розвиток”, “формування” та “самопобудова”. Загалом, ідею становлення вважають апофеозом постнекласичної науки (В. Ключко)).

Думка, що топоси породження смислових подієвостей не локалізуються в індивідуальній психіці, а визрівають на перетині із зовнішнім простором, тобто з контексту, не останню роль в артикуляції якої відіграв К. Леві-Стросс, стала фактично одним із головних мотивів повороту європейської науки від структуралізму до постструктуралізму. Повороту, який змістив акценти пошуку з феномена фіксованої структури як “форми культурного наслідування” (П. Рікер) на шляхи смислоутворення та смислопродукування, де шлях – “особливий час і особлива онтологічна реальність” (К. Абульханова).

Сучасні дослідники розглядають досвід як процес, у якому немовби “упакований, колапсований” (М. Мамардашвілі) життєвий шлях людини і завдяки якому вона набуває здатності в будь-яку мить орієнтуватися більш-менш успішно у світі і в самій собі. Проте, зауважує М. Мамардашвілі, “коли ми починаємо сприймати, завжди вже пізно. Насправді ми сприймаємо не речі, не предмети, а сприймаємо предмети в термінах і у світлі їхніх назв. Сприймання, що розпочалося, має справу з готовим світом, або, що те ж саме, – з мертвим світом... мертвий світ є світом редукованим, світом, у якому

“завжди вже пізно”... Коли ми почали сприймати – усе вже трапилось, а в тому, що трапилось, уже спаковані або колапсовані шляхи, що привели до того, що трапилось. Як у шоках Альбертини... Для цього треба редукувати редукцію, провести другу редукцію, яка поживить сам феномен, що говорить сам за себе” [5, с. 305].

Використання метафори шляху для інтерпретації феномена досвіду дає змогу зримо висвітлити особливості його становлення. Цікаво, що поняття “поворот” дістало у М. Гайдеггера назву “*Kehre*”, що означає особливу процедуру заглиблення у свої витoki, поворот як повернення, яке слугує передумовою просування і є необхідним моментом руху, щоб досягти якісно нового зростання. Словом *Kehre* в німецькій мові називають місце, де серпантин гірської дороги майже повертає назад, щоб ближче дістатися до перевалу. Це може означати, безумовно, і поворот руху думки, поворот, який передбачає співвіднесення з власним досвідом – як орієнтиром і мірою. Відомо, яку роль у феноменології, що завжди проявляла чутливість до просторових метафор, відіграє поняття обрїю; як його обігрують трансперсональні психологи і яку роль відіграє метафора “межі Его” в постмодернізмі та гештальтпсихології.

Якщо смисл не існує ні в речах, ні в розумі, якщо в нього немає ні фізичної, ні ментальної форми існування, то як він узагалі можливий? – запитує Ж. Дельоз. Формою фіксації смислу стає *подія*, яку дослідники (В. Барабанщиков, О. Кронік, Н. Чепелева, Б. Ельконін) інтерпретують як форму фіксації активності суб’єкта [6; 7]. Особливий статус події, її суголосність буттю, одночасне існування в часі, просторі і разом з тим поза простором і поза часом тільки шляхом умовиводу (Б. Расел), дає змогу говорити про перцептивно-символічну форму її існування (Ж. Дельоз).

У такому контексті смисл стає подією. “Смисл не зливається ні з реченням, ні з розміщенням речей або якістю, яку дане речення означає. Він є межею між реченням і речами. Це саме той *aliquid*, який володіє одразу і над-буттям, і завзятістю, тобто тим мінімумом буття, яке породжує завзятість. Саме тому смисл і є “подія” за умови, що подія не змішується зі своїм просторово-часовим здійсненням у стані речей. Отже, ми тепер не будемо запитувати, у чому смисл події: подія – це і є смисл як такий” [3, с. 42].

Для позначення поняття ідеальної події Ж. Дельоз вводить термін “сингулярність” – “місце космогенези”, “точка поза вимірами”, “проміжок між вимірами”, “певне очікування події”. (Згадаймо “передрозуміння” Г. Гадамера, “цільове поле” М. Мамардашвілі, “особистісне знання” М. Полані). І. Пригожин інтерпретує ці ідеї як

пафос синергетики, яка змістила акценти з принципу детерміністського розвитку на самоконструювання і самопобудову.

Ідея “відпочаткового запізнення” особистісного досвіду, його подієвої опосередкованості дає змогу зробити припущення: досвід існує тому, що теперішнє запізнюється щодо самого себе. А отже, відкриває шлях свободі інтерпретацій.

Висновки:

1. Однією з характеристик особистісного досвіду є феномен “відпочаткового запізнення”. Введення поняття “відпочаткове запізнення” дає можливість зафіксувати розрив між досвідом, що переживається, і артикульованим досвідом.

2. Топос розриву можна інтерпретувати як один із можливих шляхів смислоутворення – шлях, який провокує пошук іншого наративу, іншої історії, інших інтерпретативних стратегій.

Література

1. *Вальденфельс Б.* Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Бернгард Вальденфельс ; [пер. з нім. В. І. Кебуладзе]. – К. : ППС, 2002, 2004. – 206 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).
2. *Декомб В.* Современная французская философия : [сборник] / Винсент Декомб ; [пер. с фр. Л. Никифоровой]. – М. : Весь мир, 2000. – 344 с.
3. *Делез Ж.* Логика смысла / Жиль Делез ; [пер. с фр. Я. Свирского]. – М. : Раритет ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 480 с.
4. *Мамардашвили М. К.* Классический и неклассический идеалы рациональности / Мераб Константинович Мамардашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1984. – 81 с.
5. *Мамардашвили М.* Лекции о Прусте (психологическая топология пути) / Мераб Мамардашвили. – М. : Ad Marginem, 1995. – 547 с.
6. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / [за ред. Н. В. Чепелевої]. – К. : Пед. думка, 2008. – 256 с.
7. Ценностные основания психологической науки и психология ценностей / [отв. ред. В. В. Знаков, Г. В. Залевский]. – М. : Ин-т психологии РАН, 2008. – 344 с.
8. *Rorty R.* Contingency, irony and solidarity / Richard Rorty. – Cambridge University Press, 1989. – 201 p.

© Лебединська І. В.